

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЧУЖЕ МАЙНО В УКРАЇНІ

COMMON CHARACTERISTIC OF LEGAL REMEDIES OF THE REAL RIGHT OF PROPERTY OF ANOTHER IN UKRAINE

Філонова Ю.М.,

аспірант кафедри цивільного права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено закріплені у вітчизняному законодавстві правові засоби захисту речових прав на чуже майно. Проаналізовано підходи різних учених до класифікації правових засобів захисту речових прав на чуже майно в Україні. Звернено увагу на те, що під час обрання способів захисту речових прав на чуже майно в Україні, потрібно враховувати, у яких правових відносинах перебувають суб'єкти правовідносин, а також, що речово-правові засоби захисту не завжди можна використовувати як спосіб захисту речових прав на чуже майно.

Ключові слова: право власності, речові права на чуже майно, засоби захисту речових прав.

В статье исследуются закрепленные в отечественном законодательстве правовые средства защиты прав на чужое имущество. Проанализированы подходы различных ученых классификации правовых средств защиты прав на чужое имущество в Украине. Обращается внимание на то, что при выборе способов защиты прав на чужое имущество в Украине, необходимо учитывать, в каких правовых отношениях находятся субъекты правоотношений, а также, что вещно-правовые средства защиты не всегда можно использовать как способ защиты вещных прав на чужое имущество.

Ключевые слова: право собственности, вещные права на чужое имущество, средства защиты вещных прав.

The article relates with legal remedies of the real right of property of another enshrined in Ukrainian legislation. Approaches of different scientists about classification with legal remedies of real right of property of another were analyzed. Attention is drawn to the fact that the legal relations, in which legal entities are, must be considered in case of choosing of the legal remedies of real right of property of another in Ukraine. Also it's important to note that the law remedy of protection not always can be used as the legal remedy of the real right of property of another.

Key words: real right of property, real right of property of another, legal remedies of the real right of property.

Постановка проблеми. Питання правових засобів захисту речових прав на чуже майно є предметом вивчення цивілістичної науки. Існування врегульованих законодавством засобів захисту своїх порушених прав в будь-якій державі світу є гарантією стабільності цивільно-правових відносин. Право на захист – не окреме право, а правомочність кожного суб'єктивного цивільного права. Існування дієвих механізмів захисту на практиці підтверджує високий рівень правової культури та рівень розвитку суспільства. І хоча законодавець прирівнює речові права на чуже майно до права власності, що має абсолютний характер, все ж таки речові права на чуже майно щодо нього мають похідний характер. Ст. 396 Цивільного кодексу України встановлює, що особа, яка має речові права на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі й від власника майна, відповідно до положень глави 29 цього кодексу [1]. Треба звернути увагу на те, що засоби захисту речових прав на чуже майно закріплені чинним цивільним законодавством України, проте, є малодослідженими. Засоби захисту речових прав на чуже майно потребують більш докладного вивчення з метою спрощення правозастосування на практиці. Тому що на практиці особа – носій речових прав на чуже майно під час захисту своїх порушених прав досить часто зазнає утиску в своїх правах щодо власника. З огляду на вищезазначене, дослідження

загальних засобів захисту речового права на чуже майно є актуальним та є метою нашого дослідження.

Стан дослідження. Наразі вивченням цієї проблеми у різні часи займалися вітчизняні та зарубіжні правознавці. Серед них Ю.К. Бабаєв, М.В. Домашенко, М.В. Мороз, В.І. Нагнибіда, С. Погрібний, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Суханов, М.В. Толстой, Г. Харченко, В.В. Цюра, В.Л. Яроцький та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ч.1 ст. 397 ЦК України закріплено, що володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає речі у себе. Згідно з ч. 3 вищезазначеної статті, фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не випливає із закону або не встановлено рішенням суду. Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом ст. 398 ЦК України [1].

Ст. 396 Цивільного кодексу України встановлює, що особа, яка має речові права на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 цього кодексу [1]. Тому можна дійти висновку, що за чинним законодавством захист речових прав на чуже майно відбувається за аналогією закону. При цьому ч. 1 ст. 386 ЦК України закріплює забезпечення державою рівного захисту прав усіх суб'єктів права власності. Це положення стосується і захисту речо-

вих прав на чуже майно. Тобто, незалежно від того, чи є особа власником, володільцем або суб'єктом іншого права, закон наділяє її тими самими можливостями для захисту своїх порушених прав.

Виокремлюють такі форми захисту: юрисдикційну та неюрисдикційну. Поділ здійснюється залежно від уповноваженого суб'єкта, який власною діяльністю у визначеному законом порядку здійснює захист цивільних прав та інтересів. Розглянемо кожну з них окремо.

У главі 29 ЦК України зазначені основні засоби захисту права власності. А саме: власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним (ст. 387 ЦК України) – виндикаційний позов, тобто позов про витребування майна від особи, яка незаконно без відповідної правової підстави заволоділа ним; власник має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК України) – негаторний позов. Негаторний позов може вчинятися тоді, коли майно не вибуває з володіння власника, тобто під час порушення насамперед такої правомочності власника, як користування своїм майном. Не виключається й порушення правомочності розпорядження майном. Тобто положення чинного цивільного законодавства України регулюють це питання таким чином, що особа, яка є володільцем речового права на чуже майно, може використовувати речові засоби захисту своїх порушених речових прав на чуже майно. Законодавець також закріплює, що захист свого порушеного речового права на чуже майно може здійснюватися особою навіть від власника.

Залежно від того, який характер правовідносин, особа може використовувати речово-правові засоби захисту або зобов'язально-правові. Тобто титульний володільець майна застосовує речово-правові засоби захисту, якщо майно належить йому на підставі речового права, якщо на підставі договірних прав – зобов'язальні засоби захисту своїх інтересів.

Для практики дуже важливе визначення виду правовідносин, у яких перебуває особа, права якої порушені, тому що існують різні засоби судового захисту, які спрямовані на однаковий результат, однак, застосовуються залежно від ситуації аби уникнути так званої конкуренції позовів. Адже від того, яким чином особа вирішить захищати свої порушені права, залежить чи будуть задоволені її позовні вимоги. Виникає питання, чи може особа, права якої порушені вільно, сама обрати, яким способом захищати свої порушені права та інтереси.

Щоб з'ясувати, які засоби захисту треба використовувати, потрібно визначити специфіку застосування речово-правових засобів захисту та зобов'язально-правових. Г.Г. Харченко виділяє такі ознаки речово-правових засобів захисту: по-перше, речово-правові засоби захисту можуть застосовуватися до заздалегідь невизначеного кола осіб, які можуть будуть порушниками права або вже порушили, але при цьому не перебувають в зобов'язальних правовідносинах; по-друге, речово-правові засоби захисту

передбачають, що майно (речі) повинні бути визначені індивідуальними ознаками. У ППВСУ від 11 грудня 2007 р. у справі № 3-3860к07 зазначається, що об'єктом виндикаційного позову є індивідуально визначене майно, яке наявне у незаконному володінні відповідача та існує в натурі на момент подання позову. Із цього випливає і третя особливість застосування речово-правових засобів захисту, а саме існування майна, речові права на яке порушені на момент подання позову. Четверта ознака речово-правових засобів захисту – слідування за речовим правом та нерозривний зв'язок із ним [2].

Щодо цього думки науковців розділяються. Більшість авторів – А.В. Венедиктов, О.С. Йоффе, В.Ф. Маслов, О.Ю. Скворцов, О.А. Красавчикова – до речово-правових засобів захисту відносить витребування майна з чужого незаконного володіння (виндикаційний позов) та усунення перешкод у здійсненні власником права власності (негаторний позов). Інші автори вважають, що до речово-правових засобів захисту права власності можна відносити й інші позови (Е.А. Суханова).

Що стосується захисту речових прав на чуже майно, проаналізувавши ст. 396 ЦК України, доходимо висновку, що чинне законодавство не передбачає спеціальних речових позовів для захисту речових прав на чуже майно. Водночас ця стаття передбачає захист особи, що має речове право на чуже майно, і від самого власника майна.

Разом із речовими способами захисту існують і зобов'язальні, на це звертає увагу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ про захист права власності та інших речових прав [3].

Зобов'язально-правові засоби захисту поділяються на договірні та недоговірні (позадоговірні). У договірних зобов'язаннях уповноважена особа може захистити своє право власності таким чином: примус боржника виконати обов'язок у натурі; розірвання договору; застосування мір відповідальності, передбачених договором або законом (наприклад, повернення сторонам майна, переданого ними на виконання договору та повернення майна, переданого власником в орендне чи інше тимчасове користування). До недоговірних (позадоговірних) зобов'язань правова доктрина відносить: публічне обіцяння винагороди, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоді чужому майну, рятування здоров'я та життя іншої особи, заподіяння шкоди, створення небезпеки (загрози) життю та здоров'ю фізичних осіб, а також їхньому майну та майну юридичних осіб [4]. Зобов'язальні засоби захисту не мають вичерпного переліку, тому що впливають з умов договору і реалізуються через можливість вимагати у зобов'язаної особи відповідної поведінки.

Варто додати, що серед цивілістів немає єдиної думки щодо класифікації способу захисту речових прав за групами. Цікавою є позиція І.О. Дзери, у якій до загальноприйнятого поділу цивільно-правових засобів захисту на речово-правові та зобов'язально-

правові включаються так звані спеціальні засоби захисту, які не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових. Вона конкретизує запропоновані нею спеціальні засоби захисту права власності, відносячи до них такі позови про захист прав співвласників у разі виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісти відсутніми або оголошених померлими; засоби захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних та місцевих органів самоврядування та в надзвичайних ситуаціях; інші спеціальні засоби, обумовлені особливим колом уповноважених чи зобов'язаних осіб та надзвичайними обставинами. Ця позиція знайшла підтримку в наукових колах і отримала подальший розвиток [5]. Насправді, існують засоби захисту, що не підпадають під класичну класифікацію з поділом на речово-правові та зобов'язально-правові.

Інша класифікація закріплена в Постанові Верховного суду України «Про судову практику в справах за позовами про захист права власності» від 22 грудня 1995 р. [6].

Варто наголосити, що, на думку Ю.К. Толстого, про конкуренцію позовів не йде і мова. Бо якщо відповідач не тільки порушив належне позивачу право власності та право володіння, але й порушив зобов'язок, прийнятий на себе за договором, позов про витребування речі, який пред'явлений позивачем, потрібно кваліфікувати як договірний. Якщо ж відповідач порушив належне позивачу право власності за відсутності зобов'язально-правових відносин з позивачем та відповідачем з приводу витребування речі, позов, що був прикладений до відповідача, потрібно кваліфікувати як речово-правовий, частіше ввідикаційний позов. Так, на думку Ю.К. Толстого, повинно було вирішуватися питання конкуренції речового та зобов'язального позову в радянському праві [7]. О.В. Венедіктов взагалі не вбачає проблему в конкуренції позовів, на його думку, позивач може подати договірний позов і відповідно до ст. 2 ЦПК (ст. 103 ЦПК України) у будь-якому стані справи змінити підстави позову. Позивач має право пред'явити договірний позов і в разі неспроможності його обґрунтування змінити на ввідикаційний. Такий перехід не значить визнання за позивачем права вибору поміж цими двома позовами, тобто не означає допущення конкуренції позовів. Суд і без заяви позивача має право перейти від одної кваліфікації пред'явлення позову позивачем до другої саме тому, що в процесі розгляду справи вказані позивачем обставини його договірного позову виявилися недоказаними і що доказаним виявилась підстава індикаційного позову [8]. Разом із юрисдикційними формами захисту сучасне законодавство закріплює хоча не новий спосіб захисту речових прав та інтересів, але який потребує глибшого дослідження. Якщо звернутися до Цивільний кодексу УРСР 1963 р., він фактично містив лише окремі вказівки щодо можливості самозахисту цивільних прав, хоча в радянському законодавстві сам термін

«самозахист» не був вживаний [10]. Натомість ч. 1 ст. 19 ЦК України встановлює, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Для застосування такої форми захисту своїх речових прав та інтересів потрібно дотримуватися певних умов. Так, у постанові Вищого господарського суду України від 14 червня 2011 р. у справі № 1/163(2010) наведений перелік умов, за наявності яких може застосовуватися неюрисдикційна форма захисту речових прав як самозахист. А саме:

1. Відсутність законодавчої заборони застосовувати відповідні засоби протидії.
2. Відсутність суперечності засобів протидії моральним засадам суспільства.
3. Відповідність способу самозахисту змісту права, що порушено.
4. Відповідність способу самозахисту характеру дій, якими порушено право, та наслідкам, що спричинені цим порушенням. Тобто засоби самозахисту мають бути адекватними тому порушенню цивільного права, проти якого вони спрямовані [9].

Проаналізувавши визначення ст. 19 ЦК, можна виділити такі ознаки права на самозахист: 1) захист здійснюється самою особою без звернення до юрисдикційного органу; 2) право на самозахист виникає в разі порушення чи створення реальної загрози порушення прав або інтересів; 3) це право може реалізуватися за допомогою заходів, що відповідають загальним або спеціальним критеріям правомірності самозахисту; 4) право на самозахист здійснюється з метою попередження, припинення порушення права або ліквідації наслідків порушення.

Якщо дії особи щодо самостійного захисту не відповідають усім цим ознакам, треба зробити висновок, що вони здійснюються поза межами права на самозахист, і вже в іншій особі виникає право на захист від неправомірних дій.

Здійснення права на самозахист цілком узгоджується з конституційними підходами. Зокрема, з положеннями ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, зокрема, й в аспекті самозахисту речових прав. Саме держава, визнаючи закріплені права і свободи людини, визначає форми захисту цих прав і свобод, надає можливість особі діяти певним чином. Розглядувані правомірні дії мають певну правову форму, яка встановлюється в Конституції України і конкретизується на рівні галузевого законодавства. Таким чином, згідно з чинним законодавством України, самозахист є однією із найважливіших форм можливих правомірних дій власника та набувача прав на чужі речі, спрямованих на захист і відновлення наданих їм правових можливостей [10]. Тобто мова йде про конституційність цієї норми.

Згідно з ч. 2 ст. 19 ЦКУ, способи самозахисту обираються суб'єктом речового права самостійно чи встановлюються договором або актами цивільного законодавства, головна умова під час обрання способу самозахисту – протидія не має буде заборонена законом та суперечити моральним законом суспільства.

Цікаву позицію займає І.О. Дзера, у якій самозахист не зводиться до стану необхідної оборони чи крайньої необхідності [5]. Також варто додати, що на практиці самозахист не зводиться до дії, а може бути й бездіяльністю.

Висновки. Таким чином, на основі викладеного, можна зробити висновок, що цивільне законодавство України передбачає досить великий набір правових інструментів захисту речових прав, у тому числі й захисту речових прав на чуже майно. Під час обрання способу захисту речових прав на чуже майно варто враховувати, у яких правових відносинах перебувають суб'єкти правовідносин, а також враховувати, що речово-правові засоби захисту не завжди можна використовувати як спосіб захисту речових прав на

чуже майно. Сьогодні основним речово-правовим засобом захисту речових прав на чуже майно є «віндикаційний позов», який є засобом витребування майна з чужого незаконного володіння.

Самозахист речових прав може бути спрямований на попередження, припинення посягань на ці права, відновлення цих прав у разі їх порушення та на усунення перешкод у користуванні об'єктами цих прав. Право на самозахист має власник речі та особа, яка має речове право на чуже майно. Незаконний володілець не має права на самозахист свого володіння від дій законного володільца, що вчиняються в межах правомірності, але він має право на припинення протиправних посягань.

У цілому сьогодні є безліч питань, що стосуються захисту речових прав на чуже майно і потребують свого вирішення, зокрема, мова йде про можливість застосування загальних способів захисту в цивільному праві до речових прав на чуже майно, що є перспективним напрямком для подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (зі змінами і доп. станом на 12 травня 2008 р.) // Міністерство юстиції України. – К. : Ін Юре, 2008. – 480 с.
2. Харченко Г.Г. Речові права: [монографія] / Г.Г. Харченко. – К. : Юрінком Інтер, 2015 – 432 с.
3. Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ та про захист права власності та інших речових прав : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 24-150/0/4-13 від 28 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pt.kr.court.gov.ua/sud1120/400inf/400inf1/info_6/22 с.
4. Харитонов О.Є. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях / О.Є. Харитонов, О.М. Калітенко, В.М. Зубар та ін. – Х. : Одіссей. – 2002. – 640 с.
5. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / Ірина Олександрівна Дзера. – К. : Юрінком Інтер. – 2001. – 255 с.
6. Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності : Постанова Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0020700-95>.
7. Толстой Ю.К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР / Ю.К. Толстой. – Л. : ЛГУ, 1995 – 220 с.
8. Венедиктов А.В. Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР / А.В. Венедиктов. – М.; Л. : АН СССР, 1954. – 267 с.
9. Постанова Вищого господарського суду України від 14 червня 2011 р. у справі № 1/163(2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vgsu.arbitr.gov.ua>.
10. Яроцький В. Становлення та розвиток інституту речових прав в Україні / В. Яроцький // Право України. – 2014. – № 2. – С. 150–160.
11. Иоффе О.С. Советское гражданское право : [учебник] / отв. ред. О.С. Иоффе и др. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1971. – Т. 1. – 472 с.